

David Håkansson: Inträdestal i Svenska Akademien

Talare

David Håkansson
Lingvist

Datum

20 december 2023

Plats

Stora börssalen

Omständigheter

David Håkansson höll sitt inträdestal vid Svenska Akademiens högtidssammankomst 2023 över Sture Allén, som han efterträdde på stol nummer 3.

I språket finns alla möjligheter. När Sture Allén i december 1980 höll sitt inträdestal över den framstående språkforskaren Carl Ivar Ståhle konstaterade han att den ”som en gång dragits in i kraftspelet mellan innehåll, form och funktion kan som han fångas för alltid”. Fascinationen för språket i dess olika skepnader kom att gälla Sture Allén i lika hög grad som hans företrädare, och entusiasmen följde honom genom livet. Som nordist, lingvist och språkvårdare tycktes han förkroppsliga vårt vetande om svenskan.

Sture Allén föddes på nyårsafton 1928 i Göteborg, närmare bestämt i Norra Lundby församling på Hisingen. Fadern, Bror Allén, var ingenjör vid Rosengrens kassaskåpsfabrik, och även sonen verkar från början ha haft siktet inställt på ingenjörsyrket. Tanken på en framtid som ingenjör övergavs emellertid under gymnasiståren på reallinjen vid Vasa högre allmänna läroverk, och istället valde han att studera humaniora – nordiska språk, engelska, litteraturhistoria – och psykologi vid dåvarande Göteborgs högskola. I en intervju har han själv nämnt uppsatsskrivningen i modersmålsämnet som avgörande för sitt livsval. Men intresset för naturvetenskap och teknik skulle följa honom genom livet och senare komma att få stor betydelse i hans akademiska gärning.

Svensk lingvistik koncentrerade sig under lång tid främst på de historiska dimensionerna. För den som likt Sture Allén inledde språkvetenskapliga studier vid mitten av förra seklet var det historiska perspektivet alltjämt dominerade, och även bland Sture Alléns tidiga publikationer återfinns studier av traditionellt nordistiska ämnen som fornvästnordisk och gutnisk filologi. Hans språkvetenskapliga förstlingsverk från 1958 behandlar emellertid en helt annan tematik, nämligen den moderna svenskans grammatik. Titeln är ”Indelningen

av nusvenskans pronomen”, och med dagens perspektiv verkar kanske inte ämnesvalet särskilt djärvt. Men om man betänker att varken nusvenska eller grammatik hade någon framträdande position inom den nordiska språkvetenskapen vid denna tidpunkt står det emellertid klart att Sture Allén redan i debutskriften visade prov på både kraft och förmåga när det gällde att bryta ny mark i svensk språkvetenskap.

Även om den första skriften behandlade nusvenskans grammatik kom ämnet för doktorsavhandlingen att bli språkhistoriskt – men ändå inte riktigt i linje med traditionen. Sture Alléns vetenskapliga intressen rörde redan tidigt såväl nuspråket som nuspråkets historiska bakgrund. Det var därför inte förvånade att han i sin doktorsavhandling valde att inrikta sig på 1600-talet, det sekel i historien då föreställningen om det svenska standardspråket grundläggs. Det var en viktig epok, men området hade till stora delar lämnats obearbetat av tidigare forskning. I valet mellan lämpliga avhandlingsämnen bidrog Ture Johannisson, då professor i nordiska språk i Göteborg och en central gestalt inom ämnesmiljön genom att föreslå Johan Ekeblads brev som ett lämpligt ämne för en doktorsavhandling.

Johan Ekeblad verkade på olika centrala positioner i det svenska 1600-talets statsförvaltning, bl.a. som hovjunker till drottning Kristina och kammarherre hos Hedvig Eleonora. Men det är som brevskrivare han först och främst har blivit hågkommen. Totalt finns cirka 750 brev och brevkoncept av Ekeblads hand bevarade, och trots det ojämeförligt stora kulturhistoriska, språkliga och litterära värde som dessa brev har, saknades det vid mitten av förra seklet en modern vetenskaplig utgåva av dem.

I dessa brev fann Sture Allén en forskningsuppgift där han kunde dra nytta av sitt mångsidiga kunnande och sina metodiska intressen. Resultatet blev en utgåva av Ekeblads brev med inledning, kommentar och register. Samtidigt publicerade han en beskrivning av den metod som han använt för att komma fram till vad det faktiskt stod i breven, och det blev denna beskrivning som tillsammans med brevutgåvan blev den doktorsavhandling som han disputerade på i maj 1965.

Den bärande tanken i doktorsavhandlingen är att skriftspråket, som språkforskningen tidigare ibland hade avfärdat som en reproduktion av talet, ska betraktas ett självständigt system – en parallellföreteelse vars beskrivning

kräver egna metoder. I arbetet med utgåvan av Johan Ekeblads brev behövde Sture Allén snabbt kunna skapa en överblick över andra ställen i texterna där ett visst skrivtecken återfanns. En sådan överblick kan åstadkommas genom en s.k. konkordans, ett alfabetiskt ordnat register av samtliga löpande ord i en text eller flera texter, där såväl beläggställe som textsammanhang framgår. Att på manuell väg upprätta en sådan konkordans var dock knappast möjligt för den som inom överskådlig tid önskade bli klar med sitt avhandlingsarbete. Det förefaller inte osannolikt att det var Sture Alléns intresse för teknik som gjorde att han vände sig till Chalmers tekniska högskola, där han genomgick en kurs på det dåvarande ADB-institutet och lärde sig att programmera i maskinkod. Med dessa kunskaper i bagaget skapade han en konkordans över Johan Ekeblads brev till brodern Claes, så vitt känt den första konkordans som för de nordiska språkens vidkommande framställts med hjälp av en datamaskin.

Det finns skäl att stanna något vid denna prestation. För de flesta språkforskare och humanister var vid denna tid datorn – eller ”elektronhjärnan” som den då fortfarande ibland kallades – ett fullständigt främmande redskap. Sture Allén skrev inte bara på egen hand konkordansprogrammet i maskinkod, utan han sorterade också för hand under en sommar alla de cirka 44 000 beläggen som i utskriften form blev resultatet av databehandlingen. Maskinens begränsade arbetsminne medgav inte alfabetisk sortering av materialet inom givna tidsramar. Enbart behandlingen av Ekeblads brev tog cirka 60 timmar i anspråk.

För dagens språkforskare, som har färdiga textbehandlingsprogram att tillgå som ett självklart hjälpmedel i sitt arbete, kan det vara svårt att förstå den betydelse som Sture Alléns visionära arbete hade. De tekniska framstegen gör att pionjärinsatserna riskerar att förblekna, och det är därför viktigt att understryka att det var med konkordansen över Ekeblads brev som korpuslingvistiken föddes i Sverige. Den skulle komma att revolutionera den språkvetenskapliga forskningen på många plan. Snart skulle den också få en institutionell hemvist vid Göteborgs universitet.

Under andra halvan av 1960-talet blåste nya vindar i det svenska forskningslandskapet, och den nybildade Riksbankens Jubileumsfond valde att stödja forskningsgrupper i modern svenska. Medan nordisterna i Lund och Uppsala koncentrerade sig på grammatiska och sociolingvistiska problem valde Göteborg att satsa på korpuslingvistik. Projektet hette Datamaskinell undersökning av tidningsprosa, och bakom förslaget stod Sture Allén. Det var

också genom detta projekt som den akademiska karriären på allvar tog fart: vid Statens humanistiska forskningsråd först en särskild forskartjänst från 1970 och därefter från 1972 en professur i språklig databehandling. När Göteborgs universitet övertog professuren 1979 ändrades benämningen till språkvetenskaplig databehandling. Det framhålls ibland att detta var den första professuren i ämnet i världen, och så kan mycket väl vara fallet, men vad som ryms bakom ämnesbeskrivningen för en professor är inte alltid så lätt att i efterhand reda ut. Att Sture Allén var en verklig pionjär och en visionär, både i Sverige och i världen, står hur som helst utom all tvekan.

Anslaget från Riksbankens Jubileumsfond tog så småningom slut och forskningsgruppen för modern svenska upplöstes, men Sture Allén och hans forskarlag arbetade oförtrutet vidare och hade en institutionell hemvist vid den avdelning för språklig databehandling (Språkdata) som hade etablerats i samband med att professuren inrättades 1972. Några år senare, 1975, bildades Språkbanken, med regeringens uppdrag att samla in, lagra, bearbeta och tillhandahålla maskinläsbara texter. Humanistisk forskningsinfrastruktur var knappast ett begrepp under 1970-talet, men det var vad Sture Allén och hans forskargrupp nu lade grunden till.

Med invalet i Svenska Akademien 1980 förändrades helt naturligt Sture Alléns tillvaro på flera sätt. Akademien blev den institution från vilken han skulle verka under sitt resterande liv. Och det är kanske ingen överdrift att säga att också Akademiens tillvaro förändrades med invalet av Sture Allén: bl.a. infördes snart genom hans försorg datorer som arbetsredskap både i Börshuset och vid ordboksredaktionen i Lund.

Akademiens stadgar föreskriver som bekant utarbetandet av ”en Svensk ordabok och Gramatica”. Svenska Akademiens Ordbok (SAOB) utgavs under en period av 130 år, från 1893 till 2023, och är en historisk ordbok som beskriver svenskt skriftspråk från 1500-talet och framåt. SAOB är en fantastisk källa till kunskap inte bara om språkliga förhållanden. Numera finns ordboken tillgänglig digitalt, men i början av 1980-talet hänvisades fortfarande användarna till enbart en tryckt upplaga. Flera forskningsfrågor kunde dock inte besvaras utifrån denna tryckta upplaga. I en framställning till Svenska Akademien 1981 skisserade Sture Allén därför ett projekt som hade till syfte att omarbete Svenska Akademiens Ordbok till en lexikalisk databas. Projektet, som fick namnet OSA (Om Svar Anhålles), bedrevs vid Göteborgs universitet under

1982–1996 och gav flera öppningar för den historiska lexikologin, men OSA möjliggjorde också andra typer av språkhistoriska studier.

Svenska Akademiens Ordbok är som sagt en historisk ordbok, till skillnad från Svenska Akademiens samtidsordböcker som beskriver nuspråkliga förhållanden. Bland de senare är tveklöst Svenska Akademiens ordlista (SAOL) mest känd – tillsammans med Nobelpriset i litteratur är den nog för den breda allmänheten den främsta manifestationen av Akademiens arbete. Under Sture Alléns ledamotstid fullbordades fyra upplagor, från 1986 till 2015. Över tid har språkbruket fått en allt större betydelse för ordlistans utformning. När den elfte upplagan utgavs 1986 i anslutning till Svenska Akademiens 200-årsjubileum hade redaktionen sedan några år flyttat till Göteborgs universitet, och med hjälp av de korpusar som Språkbanken tillhandahöll kunde förändringar i det faktiska språkskicket bättre beaktas.

Jag har dröjt relativt länge vid Akademiens ordboksarbete. Det finns flera skäl att lyfta fram denna viktiga verksamhet, och det kan inte nog understrykas hur betydelsefulla Sture Alléns insatser inom detta fält har varit. Såväl den historiska ordboken SAOB som de nuspråkliga resurserna finns idag tillgängliga via den gemensamma plattformen svenska.se.

När Svenska Akademien firade sitt 50-årsjubileum 1836 publicerades Svensk språklära utgiven av Svenska Akademien, författad av den dåvarande ledamoten Lars Magnus Enberg. Därefter skulle det dröja närmare 150 år innan Akademien på nytt började diskutera att ge ut en grammatik. Det skedde i samband med det stundande tvåhundraårsjubileet 1986, och startskottet blev ett symposium som på Sture Alléns initiativ ägde rum i mars 1985. Drygt en månad senare beslöt Akademien att genomföra det projekt som skulle leda till en modern svensk referensgrammatik. Svenska Akademiens grammatik förelåg i tryck 1999, och resultatet visade sig tveklöst vara värt att vänta på. I fyra volymer om drygt 2 700 sidor ges en ingående beskrivning av den moderna svenskans struktur, av ord, fraser och satser. Det är ingen överdrift att säga att Svenska Akademiens grammatik kom att avgörande förändra förutsättningen för forskningen om svenskan, och Akademien hade därmed fullgjort stadgarnas åläggande att utarbeta en ”Gramatica”.

Inte oväntat var det Svenska Akademiens språkliga projekt som Sture Allén inledningsvis kom att verka för. Som ständig sekreterare under perioden

1986–1999 kom hans engagemang emellertid att inriktas på hela Akademiens verksamhet. Den blick för struktur och organisation som så tydligt framträder i hans vetenskapliga gärning kom också väl till pass när det gällde Akademiens interna arbete. Genom bildandet av Akademiinvest säkrades under hans sekreterarår en stabil grund för den ekonomiska förvaltningen.

Det går inte att teckna bilden av Sture Allén utan att nämna Göteborg. Trots att han under sitt liv kom att få många uppdrag på andra platser, inte minst i Stockholm, förblev födelseorten en viktig plats för honom, och han deltog på olika sätt aktivt i stadens liv. I Göteborg fanns hustrun Solveig och de tre barnen, brodern Lennart, föräldrar och svärföräldrar. Kopplingen till Bohuslän var stark, och en viktig replipunkt fann han i Hakenäset på Tjörn, där familjen hade sommarviste.

Sture Allén betonade ofta att svenskan är ett väl beskrivet språk med lång tradition och en rik litteratur: ”Ytterst är språket på en gång allas vårt redskap, författarnas lera, rikets kitt och nationens minne”. Han underströk också i olika sammanhang att Svenska Akademien är både en språklig och en litterär akademi. Sture Allén arbetade målmedvetet för att synliggöra Akademiens språkliga engagemang, och det är ingen överdrift att säga att det till stor del är just hans förtjänst att svenskan är ett så utomordentligt väl beskrivet språk. Utan hans framsynta insatser hade både vår kunskap om det svenska språket och våra förutsättningar att utforska språkets ännu olösta mysterier varit mer begränsade. I språket finns alla möjligheter.

Taggar

2020-tal, 2023, Inträdestal, Man, Svenska Akademien

URI

<https://www.svenskatal.se/tale/david-hakansson-intradestal-i-svenska-akademien>